

Tézisek. Erdély zsidó társadalmával – elsősorban – a temetők tanulmányozása alapján foglalkozni igen összetett kérdéskör. A Moshe Carmilly-Weinberger, Gál Ernő, Gaal György, Erdélyi Lajos, Csirák Csaba által elindított tudományos folyamathoz csatlakozva ez a tanulmány kísérletet tesz e kérdéskör újragondolására és kiegészítésére saját kutatások tapasztalataival és konklúzióival.

1) „Erdélyben a zsidók magyarul halnak” – mondja Erdélyi Lajos. Moshe Carmilly-Weinberger lényegében ugyanezt vallja – érzelmi töltet nélkül, inkább szkeptikusan. Igaz-e, érvényes-e ez a megállapítás, általános érvényű-e, vagy időszakhoz, helyhez, történelmi eseményekhez kötött? Érvényes-e Trianon után, a második bécsi döntés után? Hogyan jelentkezik Észak- illetve Dél-Erdélyben? Hogyan alakul a kérdés Auschwitz után? Hogyan alakul a felszabadulás éveiben Romániában?

Célunk bebizonyítani, hogy a magyarsághoz való asszimiláció illetve a kettős identitás kérdéseire adott válaszok sokrétűek, korok, helyek, történelmi helyzet függvényében. Az uralkodó rendhez, a hatalomhoz vagy a domináns kultúrához való igazodás, asszimiláció, integráció, szeparáció, kettős identitás kérdése a zsidóság különböző társadalmi-felekezeti csoportjai szerint is más és más. A lehetséges válaszok sokszínűségét fogjuk bemutatni, anélkül, hogy kételkednénk abban: ha valamiféle summázás, valamilyen „társadalmi eredő” kimutatása lehetséges volna, Erdélyi Lajosnak bizonyára igaza lenne. E tanulmány megkísérli az erdélyi közösségek valóságát felmutatni, tudományosan megoldható feladatként kezelve a rekonstruálást: a hajdani gazdag, pezsgő és változatos zsidó közösségi élet különböző formáinak létezését és annak bemutatását, a hogyan jelentkezik mindez a jelen temetőinek megmaradt sírkövein.

2) Az Erdély zsidó temetőit fókuszba állító kutatás *második tétele* a következő: Nagy lélekszámú és erős volt az erdélyi zsidó társadalom. Meglepő módon ennek igen kevés nyoma van a tudományos köztudatban. Kevesen tudják például azt, hogy Szatmár megyének abban a részében, amely aktuálisan Romániához tartozik, 131 (százharmincegy) zsidó temető van, címmel, megbízott gondnokkal, megtekinthető – bár helyenként romos – állapotban. E tétel másik végpontja az, ami Ruth Ellen Gruber könyvében¹ egész Romániára vonatkozóan jelenik meg: Bár vannak zsidók Erdélyben, és él a közösségépítés vágya is, de a zsidó közösségi élet valósága megszűnt a holocausttal. A vidéki zsidóság eltűnésével a disszertáció címében megfogalmazott, „a kezdetektől napjainkig” időszak így fogalmazható át: „a letelepedéstől a holocaustig”. Sok esetben a zsidó közösségek hanyatlásnak indultak még azelőtt, hogy a nácik

---

¹ Ruth Ellen Gruber: *Zsidó emlékhelyek Közép- és Kelet-Európában*, Geographia Kiadó, Budapest, 2010, 253. old.

és a náciizmussal együttműködők szisztematikusan és brutálisan pusztítani kezdték volna. Célunk bebizonyítani azt is, hogy a Habsburg Birodalom összeomlása, az országhatárok újrarajzolása és az utódállamok létrejötte gyakran elvágta a városi közösségeket hagyományos kapcsolatrendszereiktől, ennek következményeként pedig az itt élő közösségek elvesztették jelentőségüket. Visszatekintve a XIX. századra, a technikai, társadalmi és jogi fejlődés tervezetlenül, akaratlanul is kihatott a zsidó közösségi életre. Például a Habsburg Birodalomban a lakhely és szabad mozgás korlátozásának megszüntetése 1848-ban, majd 1861-ben. Ezek a törvények gyakran jelentős gazdasági és demográfiai hatással voltak az egyes zsidó közösségekre: a nagy és közepes városok felé irányuló migrációs hullámot indítottak el. Nem kis jelentősége volt a nagy vasútépítések során jelentkező gazdasági és demográfiai változásoknak.²

Disszertációm következő két tézise szervesen kapcsolódik az előző kettőhöz; nemkülönben egymástól is szétválaszthatatlanok:

3) Az erdélyi zsidóságnak a történelme is fehér folt, de különösképpen ismeretlen az az óriási szellemi teljesítmény, amivel nemcsak a zsidóság, hanem a magyar kultúra és az egyetemes művelődéstörténet joggal büszkélkedhetne. A zsidóság temetőit tanulmányozva ez az aspektus is nyilvánvalóvá válik. Kohn Sámuel szomorúan kérdezné: mit ér egy zsidó tudós, ha erdélyi, főleg ha magyarul beszél?

4) Negyedik tézisem két alpontban kívánja indokolni (bizonyítani), hogy Erdély zsidóságának helye van a zsidóság egyetemes történetében, és pedig a maga egészen specifikus módján, ugyanis ez volt az a térség, ahol **a)** a szefárd zsidóság a lehető legközelebb került az askenázi zsidósághoz; **b)** és ez volt az a térség, ahol együtt lélegzett az erős erdélyi zsidó ortodoxia a haszidizmus erdélyi változatával és a polgárosult városi zsidósággal.

---

² Michael Miller: *A nikolsburgi zsidó temető: az „ir vaem bejisrael” végső temetése*. In: *Múlt és Jövő*, Új folyam XVIII., 2007/3, 105-106. old.